

TVŮRČÍ SVAZY A NÁRODNÍ FRONTA: OD POLITICKÉ EMANCIPACE K EFEKTIVNÍ NORMALIZACI

JAN MERVART

V následujícím textu nepůjde o podrobné zmapování vzájemného poměru tvůrčích a uměleckých svazů k Národní frontě na časové ose československého státního socialismu, nýbrž o zachycení přeměny jejich vztahů, respektive radikálního přepólování vzájemného vnímání na konci šedesátých a na počátku sedmdesátých let. Zatímco Národní fronta roku 1968 představovala výrazný symbol reforem politického a společenského života, jejichž prostřednictvím usilovaly svazy o přímý politický vliv, v éře rané normalizace se naopak jednalo o jeden z neefektivnějších nástrojů tzv. konsolidace. Národní frontu je tak ve vztahu k tvůrčím svazům v krátkém časovém období možné vidět jednak jako prostředek politické emancipace a jednak jako mimořádně účinný nástroj tzv. konsolidace.

Tvůrčí a umělecké svazy v šedesátých letech

Zachycení výše nastíněné proměny není možné bez jistého načrtnutí fungování tvůrčích svazů a jejich politického směřování v poststalinské éře.¹ Když na konci šedesátých let promlouvala většina uměleckých svazů výrazným způsobem do veřejného dění, měly za sebou tyto organizace již poměrně bohatou historii. Původně vznikly jako opory stalinského systému a často dokonce přímo podle sovětského vzoru: Svaz československých novinářů (1948), Svaz československých skladatelů (1949), Svaz československých spisovatelů (1949), Svaz československých výtvarných umělců (1947). Nahradily přitom někdejší umělecké spolky podobného typu (syndikáty),² staly se zárukou ideové čistoty i bdělosti a zároveň měly plnit funkci tzv. převodových pák mezi kulturním a ideologickým aparátem ÚV KSČ a budovanou stalinskou společností. Vedle odborů, povolených politických stran či organizací typu Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí³ patřily umělecké svazy mezi klíčové součásti tohoto systému. Jednalo se o organizace, jejichž výběrovost byla dána jednak tvůrčí příslušností a uměleckým potenciálem, jednak pozitivním a neproblematickým náhledem na politickou funkci kultury. Role takto etablovaných svazů nespočívala pouze v organizování umělců, nýbrž i ve formování nového člověka a nové společnosti. Dobrovolně se přitom podřizovaly politickým cílům a praxi komunistické strany. V éře stabilního stalinismu plnily tyto organizace své úkoly bez vážnějších pochybností, a jakkoli je jejich tehdejší

¹ Tato podkapitola se opírá o dřívější autorovo shrnutí činnosti svazů, pro účely tohoto textu nicméně ponechává stranou původní interpretaci vytváření varianty státně socialistické občanské společnosti na základě pojmů hegemonie a (kontra)hegemonie Antonia Gramscio – viz Mervart, Jan: *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha 2015, s. 74–90.

² Výjimkou byl Svaz československých divadelních umělců vzniklý již v poststalinské éře roku 1957 a Svaz filmových a televizních umělců, který se z něho vydělil uprostřed reformního procesu roku 1965.

³ Viz Olšáková, Doubravka: *Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*. Praha 2014.

společenský vliv obtížné vysledovat, představovaly základní oporu tehdejší kulturní politiky, spočívající v kombinaci politické agitace a rozvíjení pokrokových kulturních tradic.

Avšak stalinský režim byl funkční pouze do té míry, dokud byly jeho cíle i politická praxe legitimní. Nejpozději od odhalení Stalinových zločinů na XX. sjezdu KSSS je možné hovořit o postupném rozvolňování původně dobře fungujícího systému politické strany a jejich převodových pák. Nešlo ani tak o cílenou a shora řízenou liberalizaci jako spíše o nechtěný efekt oficiální destalinizace, kdy spolu s „prvním velitelem“ padla univerzální platnost oficiální stranické linie i absolutní závaznost poznávací funkce strany a tedy oficiální politické linie. Proto se poststalinská éra vyznačovala požadavkem stranických intelektuálů na autonomii vědy a kultury, která by umožnila na politice nezávislé poznání kriticky reflektující stalinskou minulost i státně socialistickou současnost.

Rokem 1956 počínaje přestaly umělecké a tvůrčí svazy postupně plnit funkci převodových pák, začaly se vnitřně emancipovat a vytvářet tak kritická ohniska vůči oficiální destalinizaci. Podobný proces můžeme sledovat i v rámci jiných uskupení (odborníky, politické strany, mládežnické hnutí), uvnitř uměleckých a kulturních svazů nicméně probíhal největší změny. Svazy se zároveň navzdory přetrvávajícím snahám stranických a státních struktur o kontrolu a dohled postupně stávaly uskupeními, jež byla relativně nezávislá na přímém politickém i ekonomickém tlaku.⁴

Dříve než v jiných oblastech českého a slovenského společenského života docházelo v druhé polovině padesátých let vedle humanitních věd právě v kulturní sféře ke zpochybňování stalinských dogmat a později i principů poststalinského režimu. Stalo se tak nejprve na estetické úrovni odmítnutím závazných norem socialistického realismu, posléze také v epistemologické (zpochybněním dominantní funkce strany v poznávacím procesu) i systémové rovině (postupným opouštěním demokratického centralismu a z něj vyplývající závaznosti norem přijatých vyššími stranickými orgány). Intenzita přehodnocování stalinismu a prosazování vlastních interpretací politiky byla v jednotlivých svazech odlišná, obecně ovšem platí, že tyto tendence se projevovaly takřka u všech z nich a že se téměř všechny v šedesátých letech ocitaly v neustálých sporech s ideologickým aparátem ÚV KSČ, který se jejich činnost snažil usměrnit dle oficiálních představ o kulturní politice a rozvoji socialistické společnosti.

Intervencí ze strany KSČ a státu tak v poststalinské éře dramaticky neubývalo, spíše neměly dostatečnou důvěryhodnost ani donucovací sílu. Ve snaze o obnovení legitimacy režimu prostřednictvím shora řízené destalinizace nepřicházelo donucování ani příliš v úvahu. Mírnost a nedůslednost oficiální destalinizace zase svazům zabraňovala, aby se s poststalinskou politikou Antonína Novotného zcela ztotožnily. Přitom platí, že valná většina tehdejších svazových aktérů sebe sama prezentovala jako bojovníky proti „kultu osobnosti“ a prosazovatele leninských zásad, tedy jako realizátory oficiální politiky přijaté na XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962. Současně jim však šlo o prosazení důslednějšího přehodnocení stalinismu a jeho politické praxe spojené s konkrétními požadavky jako například svoboda uměleckého vyjádření, zrušení cenzury na základě odpovědnosti komunistického autora, podíl na politickém rozhodování atd.

Svazy se postupně otevíraly novým estetikám nebo dříve neoficiálním či přímo zapovězeným autorům. V jejich vedeních (ústředních výborech a předsednictvech) přitom zasedali především umělci komunisté. Tato skutečnost dovoluje svazy vidět jako ohniska kritické stra-

⁴ Pro potřeby tohoto textu uvedme, že se v druhé polovině šedesátých let jednalo o Svaz československých filmových a televizních umělců, Svaz československých skladatelů, Svaz československých architektů, Svaz československých výtvarných umělců, Svaz československých divadelních umělců, Svaz československých novinářů a Svaz československých spisovatelů. Roku 1968 byl ještě ustaven Svaz vědeckých pracovníků. Zatímco v politické oblasti lze hovořit o neúmyslném rozvolňování kontrolních mechanismů a o konci dobrovolného podřízení oficiální linii KSČ ze strany stranické inteligence (mimo jiné mnoha umělců organizovaných ve svazech), finanční autonomie byla dílem dána příjmy z umělecké činnosti, dílem existencí tzv. kulturních fondů (ty své pokladny plnily mimo jiné díky povinným odvodům z honorářů a autorských práv).

nické inteligence. Rapidně zde vzrůstal vliv těch, kteří se vraceli k tradičnímu romantickému pojetí umění a v návaznosti na formování české moderní národní identity v 19. století se chtěli vyjadřovat k věcem veřejným (stejná tradice samozřejmě české intelektuály o několik let dříve přitáhla ke stalinismu) a kteří v různých variantách přijímali znovu vyřčenou tezi o kulturních představitelích jako „svědomí národa“ (toto sebevnímání rezonovalo už na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů roku 1956). Jinými slovy, výsledky vnitřní diferenciací svazů vedly k tomu, že jejich poststalinská vedení etablovaná v první polovině šedesátých let zastávala stanoviska blízká formujícímu se reformnímu křídlu ve vyšších stranických patrech. Ať už svazoví představitelé hovořili o nutných změnách kulturní politiky nebo o celospolečenských problémech, formulování podobných názorů a požadavků, z nichž se v éře státního socialismu lehce stávalo politikum, patřilo v šedesátých letech k běžným záležitostem.

Hlavně je ale nutno říci, že nejpozději od poloviny šedesátých let byly podobné hlasy a způsob uvažování pro svazové prostředí naprosto dominantní. Svazy se již dávno nepodílely na oficiální politice a formování její ideologie, naopak postupně formulovaly takové představy o socialistické společnosti, jež se výrazně lišily jak od dobové stranické linie, tak od oficiálního politického reformismu éry A. Novotného i A. Dubčeka. Tyto představy uměleckých svazů považující umění a kulturu za jeden z nejdůležitějších činitelů posunu k demokratickému socialismu, které označují za radikálně demokratické,⁵ neexistovaly pouze na úrovni idejí. Materiálně se mohly opřít o původní štedrost stalinického režimu vůči vlastním převodovým pákám – nejen Revoluční odborové hnutí, ale i tyto organizace disponovaly nemalým movitým, hlavně ale nemovitým majetkem. Rozhodující v tomto ohledu však byla materiální forma komunikačních sítí, jež měly svazy k dispozici. Každý svaz v tehdejší době vydával jedno, dvě či více periodik nebo provozoval nakladatelství, jako byl třeba Československý spisovatel. Časopisy jako Divadelní noviny, Host do domu, Hudební rozhledy, Filmové a televizní noviny, Literární noviny, Plamen, Světová literatura a další se v šedesátých letech staly hlavními platformami pro vyjadřování svazových zájmů, kritických náhledů na společnost, kulturu, umění atd. Nepřinášely ovšem pouze kritiku, ale postupně se snažily prosadit alternativní témata, včetně diskusí o směřování české kultury. Mezi debatovaná témata patřila svoboda uměleckého vyjadřování, široká koalice socialistických sil včetně sociálních demokratů a křesťanů, či samosprávná dělnická demokracie fungující zdola.

Podobně jako v éře stalinismu si intelektuálové uvědomovali svou emancipační úlohu a hodlali měnit svět, nyní ovšem bez absolutní podřízenosti stranickému vedení (tentokrát moment platil jak pro režim A. Novotného, tak pro období pražského jara). Jejich nasazení bylo často o to větší, o co pocítovali intenzivnější osobní odpovědnost za původní účast na formování stalinické společnosti. Současně si byli velmi dobře vědomi svého výlučného

⁵ Na tomto místě nepoužívám spojení „radikální reformismus“, které by patrně bylo výstižnější. V české historiografii je nicméně tento pojem zaveden spíše pro zastánce urychlených politických a společenských reforem z okruhu vysoké politiky – za jejich symbol často bývá považován Ota Šik; viz například Vondrová, Jitka: *Reforma? Revoluce?: pražské jaro 1968* a Praha. Praha 2013. V mém pojetí vysoká politika zůstává sférou oficiálního reformismu, vypůjčují si proto označení, jež v historiografii 19. století patří radikálním společenským proudům angažovaných kolem roku 1848. Pokud za radikální demokracii považujeme levicovou měšťanskou inteligenci, platí toto označení pro polovinu 19. století, stejně jako pro šedesátá léta století dvacátého. Ostatně jeden z předních exponentů intelektuálního pohybu šedesátých let Karel Kosík prismatem nároku radikální demokracie na spojenectví inteligence s lidem vnímal nejen minulost (Kosík, Karel: *Česká radikální demokracie: Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*. Praha 1958), ale též tehdejší přítomnost (viz například Kosíkův projev na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1968, zejména potom jeho pasáž otištěnou v *Nové myslí* v anketě *Socialismus s lidskou tváří* – idea a skutečnost – Kosík, Karel: *Revoluční moudrost – moudrá revolučnost*. *Nová mysl* 23, 1969, č. 1, s. 16–19). V podobném významu tohoto spojení používá též Matěj Stropnický (Stropnický, Matěj: *Myslet socialismus bez tanků: svoboda slova ve střed/tu zájmů československého roku 1968*. Praha 2013) a v omezené míře (ve vztahu k samosprávným dělnickým radám) též Karel Kovanda v disertaci obhájené na MIT roku 1975 – Kovanda, Karel: *Zápas o podnikové rady pracujících 1968–1969*. Praha 2014, s. 108–129. Autor tohoto textu stejnou problematiku pojednal viz Mervart, Jan: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno 2010, s. 304–315.

postavení ve státně socialistické společnosti a neváhali hájit vlastní zájmy a představy takřka ve smyslu třídních zájmů nejen horizontálně, napříč jednotlivými svazy, ale i vertikálně, napříč stranickými strukturami a organizacemi. Od těchto zájmů se také odvíjela radikálně demokratická sociální praxe a ideologie svazů. Ta nespočívala pouze v publikačních aktivitách, jež zdaleka přesahovaly svazová periodika, či v samotné umělecké či vědecké tvorbě, ale zahrnovala též oblasti jako udělování svazových stipendií, cen a vyznamenání, personální obsazování redakcí v tisku i v nakladatelstvích či nejrůznějších poradních orgánů atd. K tomu je nutno připočítat též působení mnoha tehdejších svazových protagonistů na vysokých školách, v Československé akademii věd, stejně jako jejich veřejné přednášky či účast na nejrůznějších stranických školeních, ale i neformálních seminářích. Veleduležita byla též jejich aktivita v příslušných stranických organizacích (nejenom tak svazových jako městských) a nezřídka také ve vyšších orgánech či poradních skupinách aparátu strany.

Jakkoliv se umělecké svazy a jejich představitelé výraznou měrou podílely na znejištění dobé prakticky nepřekračovaly daný status quo. Ze vzájemné kritického poměru se totiž mezi stranou/státem a uměleckými svazy vytvořila nová poststalinická podoba oboustranně respektovaného konsenzu. Vzájemné útoky nepřekračovaly nepsaná pravidla: stranický aparát nesahal k administrativním opatřením a intelektuálové nepřistupovali k otevřené kritice systému jako takového. Tato křehká rovnováha byla z mnoha důvodů (cenzurní zásahy, oficiální postoj československé vlády k izraelsko-arabskému konfliktu, omezování ze strany aparátu ÚV KSČ, snaha o využívání svazů jako nástrojů k administrativním zákrokům atd.) narušena až přímou intervencí některých spisovatelů na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v červnu 1967 a následnými stranickými postihy.

Svazy a jejich představitelé se jednoduše vyhýbali přímému kritickému útoku na podstatu poststalinického zřízení, který by zpětnou reakcí mohl jejich aktivity výrazněji ohrozit, a když už k němu přistoupili – jako spisovatelé na IV. sjezdu –, zůstával jim prostor daný finanční autonomií, do něhož se mohli stáhnout a podnikat odtud nejprve nesměle (na podzim 1967), po jmenování Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ již navýsost aktivní a úspěšné politické výpady. Vzhledem ke snahám pozdního režimu Antonína Novotného o usměrnění nepohodlných svazových aktivit skutečně nebyla náhoda, že se tyto organizace bezprostředně po Dubčkově nástupu přimkly k novému prvnímu muži strany, respektive že tak učinily ještě předtím, než byla Dubčková podpora rozsáhlejších politických reformů zřejmá.⁶ Z pohledu svazů šlo o intuitivní příklon k člověku vystupujícímu proti Novotnému, jenž v jejich očích ztělesňoval stalinská rezidua, neboť usiloval o silně kontrolovanou destalinizaci a snažil se nejrůznějšími prostředky rozrušovat radikálně demokratické aktivity kulturní scény. Představitelé svazů věřili, že nový první tajemník jejich snahy podpoří nebo jim alespoň bude garantovat určitý prostor v rámci dosavadního reformního diskursu.

Sázka na nenápadného slovenského politika vyšla dokonale. Reformní rétorika v následujících měsících ovládla politické i veřejné debaty, čímž došlo k nebyvalé jednotě politické i kulturně intelektuální sféry. Přílehlavé je v této souvislosti sousloví použité v titulu dnes již klasické knihy Galie Golanové „reform rule“.⁷ Politici – „oficiální reformisté“ – reformní koncept prosazovali prostřednictvím nejvyšších stranických i státních institucí, svazy zase pomocí svého tisku, ale i širším společenským působením (vystoupení v rozhlase a televizi, koncertní činnost, kinematografie, výstavy, vysokoškolská výuka a podobně). Zmíněná jednota nebyla samozřejmě bezproblémová a rozhodně lze hovořit o nejednotných názorech

⁶ Svaz československých spisovatelů se například již 11. ledna 1968 v gratulačním dopise obrátil na Dubčeka s žádostí o revizi předchozích stranických rozhodnutí týkajících se tohoto svazu. Podobný dopis apelativnějšího znění zaslal 22. ledna FITES. Dne 19. ledna adresovali pozdravný dopis novému prvnímu muži KSČ architekti, 1. února Svaz československých divadelních umělců a 9. února Svaz československých skladatelů.

⁷ Golan, Galia: *Reform Rule in Czechoslovakia. The Dubček Era 1968–1969*. Cambridge 1973.

představitelů oficiálního politického a intelektuálního (radikálně demokratického) reformismu. Jisté však bylo, že reforma (v jakékoli variantě) tehdy znamenala dokončení destalinizace a programatické nastolení přeci jen kvalitativně odlišného řádu socialistické společnosti. Právě tohoto momentu si byli radikální demokraté vědomi a snažili se směřování reformem a tedy též podobu socialismu, ale i své postavení v něm pokud možno ovlivnit. Svazy tak oficiální reformisty sice podporovaly politicky (proti konzervativně laděným komunistům), na ideové rovině ovšem připravované reformy kritizovaly a usilovaly o jejich důsledné prohloubení. Jinými slovy, staly se jakýmsi „hlídacím psem“ zaváděné socialistické demokracie a díky uvolnění cenzury i existující materiální základně vlastních komunikačních sítí také výrazně vlivným šířitelem reformně orientovaných informací.

Nová na této situaci byla skutečnost, že se umělecké svazy nakrátko podílely na spoluvytváření vrcholové politiky, a i když jejich členové nebyli v poradních týmech reformních politiků zastoupeni do té míry jako třeba historici,⁸ jejich role byla významná. Reformní politici využívali svazy jednak jako určitý barometr společenských nálad, jednak jako politický nástroj v souboji se zastánci A. Novotného či konzervativní politiky. Celkově lze přitom říci, že kritické hlasy svazů na svou adresu na rozdíl od Antonína Novotného v zásadě akceptovali. Stejně jako vrcholoví komunisté v předchozích letech totiž reformisté brali svazové establishmenty vážně, nyní je ovšem nechtěli usměrňovat, nýbrž – i přes nedůvěřivost některých činitelů jako například Zdeňka Mlynáře – se s nimi hodlali spojit při rozvíjení socialistické demokracie. V jejich prospěch hovořil i fakt, že šlo o organizace vzniklé uvnitř systému, jejichž činnost i chování byly do jisté míry předvídatelné, což projektu shora řízené demokratizace naprosto vyhovovalo. To samé totiž neplatilo pro spontánně vznikající uskupení, jakým byl Klub angažovaných nestraníků či K231, pro obnovování sociální demokracie a podobně. Politické vedení tak mělo zájem na posílení autority svazů, jež měly sloužit k zamezení odstředivých tendencí a zachování relativně centralizované kultury – když byl na počátku května 1968 založen Koordinační výbor tvůrčích svazů, nebyl reformními politiky vnímán pouze jako společný kritický mluvčí svazu, ale také jako záruka udržení či dokonce vyztužení dosavadní podoby kulturních institucí. Jinak řečeno, pro stranu/stát bylo rozhodně výhodnější, jestliže dominantní postavení zaujímaly v rámci rozrůstající se občanské společnosti umělecké svazy, než aby je získala uskupení s problematickým vztahem k socialistickému zřízení.

Umělecké svazy se ve vrcholové politice poměrně rychle zabydlely a ať už vystupovaly jednotlivě nebo v rámci koordinačního výboru, činily tak poměrně přirozeně a bez větších morálních dilemat. Navzdory generačním sporům uvnitř samotných svazů, na jejichž základě vznikala jednotlivá nezávislá uskupení, docházelo roku 1968 k upevnění pozic svazových vedení, jež v tehdejší atmosféře jednoduše nemohly mít konkurenci. Šlo jim samozřejmě o demokratizaci celé společnosti, plédovaly však také ve prospěch vlastních práv a privilegií: definitivní zrušení cenzury (respektive uzákonění její neexistence), zachování a posílení vlastní ekonomické autonomie, možnost libovolně cestovat do zahraničí a podobně. Výměnou za podporu reformního křídla strany se svazům dostalo uvolnění z podřízenosti aparátu ÚV KSČ a ministerstvu kultury. Nechtěly však pouze rozhodovat o vlastních věcech (tentokrát bez tradičních pŭtek s nadřazenými orgány), ale, jak již bylo řečeno, usilovaly o aktivní účast na chodu kultury, formulování kulturní politiky i politiky obecně.

Politický vliv se snažily svazy uplatňovat buďto přímo, prostřednictvím osobních vztahů na vrcholové reformní politiky, či vlastní nátlakovou iniciativou prostřednictvím prohlášení k hlavním politickým problémům (volba prezidenta, výměna politických činitelů, zahraniční ohrožení republiky). Nezanedbatelnou roli měla současně sehrát instituce, jež se v předchozích letech svazového života příliš nedotýkala: Národní fronta.

⁸ Viz Sommer, Vítězslav: *Angažované dějepiscevtví. Straničká historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha 2011, s. 429–443.

Tvůrčí svazy a Národní fronta

Národní fronta Čechů a Slováků procházela v poststalinické éře zcela odlišným vývojem, než umělecké svazy. Navzdory tomu, že sehrála poměrně výraznou roli v době ustavování stalinické diktatury, její role byla problematická již v éře stalinismu a její váha v poststalinické společenské struktuře spíše klesala. Jak přesvědčivě rozvádí Karel Kaplan, dělo se tak nejpozději od března 1957,⁹ kdy KSČ jasně určila, že politické směřování společenských organizací bude definovat i kontrolovat sama. V šedesátých letech vliv Národní fronty prakticky spočíval v přerozdělování finančních prostředků plynoucích z příslušné kapitoly státního rozpočtu; jistou koordinační funkci zároveň uplatňovala směrem k nekomunistickým stranám.

Národní frontu za jistý přežitek vzhledem k budované socialistické společnosti a ohlašovanému všelidovému státu považovali jak oficiální straničtí a státní představitelé, tak společenské organizace a politické strany v ní sdružené. První je nejvíce viditelné na lakonických zmínkách o roli Národní fronty v socialistické společnosti,¹⁰ druhé v minimálním vlivu Národní fronty coby instituce na chod organizací pod ní spadajících. Umělecké a tvůrčí svazy například v šedesátých letech finančně patřily pod působnost Národní fronty (včetně svých kulturních fondů), vzhledem ke zvyšujícímu se příjmům svazů a vzrůstající finanční autonomii nelze ovšem hovořit o nějaké závislosti. Pokud svazy vstupovaly do kontaktu s mocenskými strukturami, potom to byl většinou aparát ÚV KSČ, výjimečně ministerstvo kultury a informací, Národní fronta prakticky zanedbatelně. V červenci 1967 navíc došlo k převedení finanční správy svazů pod ministerstvo kultury a informací a Národní fronta ztratila na chod svazů jakýkoliv vliv.

Zatímco Národní fronta až do druhé poloviny šedesátých let fungovala spíše jako demokratická fasáda pro zahraničí a v domácích poměrech představovala více méně vyprázdněný symbol,¹¹ spolu s úvahami o změnách politického systému vznikajícími v pozdním období režimu Antonína Novotného nicméně její význam pro fungování socialistické společnosti začínala vzrůstat. Tento trend se projevil na XIII. sjezdu KSČ roku 1966. V tezích předložených sjezdovým delegátům se například pravilo, že „činnost Komunistické strany a socialistického státu se opírá o širokou Národní frontu“.¹² V rámci politického systému s Národní frontou především počítal vedoucí mezioborového týmu vzniklého při Ústavu státu a práva ČSAV Zdeněk Mlynář, hlavní autor pojednání *Postavení a úloha Národní fronty v současné etapě vývoje naší socialistické společnosti*.¹³

Mlynář se v rámci skupiny připravující Akční program KSČ Národní frontě věnoval i po lednu 1968. S politickým prosazením oficiálního reformismu se tak Národní fronta roku 1968 plnou vahou vrátila na politickou scénu, a to dvojnásobem. Jednak v dubnu a květnu docházelo k postupné aktivizaci jejích společenských organizací i nekomunistických politických stran¹⁴ a jednak byla její role rozvedena v Akčním programu KSČ z počátku dubna

⁹ Kaplan, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha 2012, s. 244–251, 268–270.

¹⁰ V Ústavě Československé socialistické republiky z 11. července 1960 byl například Národní frontě věnován pouze 6. článek: „*Národní fronta Čechů a Slováků, v níž jsou sdruženy společenské organizace, je politickým výrazem svazku pracujících měst a venkova, vedeného Komunistickou stranou Československa.*“ – viz Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. ze dne 11. července 1960. Ústava Československé socialistické republiky, http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [6. ledna 2017].

¹¹ Vedle převodové páky mezi komunistickým ústředím a nekomunistickými politickými stranami uvádí Karel Kaplan v odpovědi na otázku, proč poststalinický režim tuto přežilou instituci nezrušil, právě symbolickou roli Národní fronty spočívající ve fasádě demokratičnosti režimu – viz Kaplan, Karel: *Národní fronta 1948–1960*. Praha 2012, s. 270.

¹² Teze pro přípravu XIII. sjezdu Komunistické strany Československa. In: XIII. sjezd Komunistické strany Československa 31. května–4. června 1966. Praha 1966, s. 29.

¹³ Toto téma je poměrně neutrálně analyticky pojednáno ve studii Stanislava Svatoše – viz Svatoš, Stanislav: *KSČ a Národní fronta v období nastupující vnitrostraničné a celospolečenské krize*. Československý časopis historický 36, 1988, č. 2, s. 164–167.

¹⁴ Viz Pecka, Jindřich – Belda, Josef – Hoppe, Jiří: *Občanská společnost (1967–1970). Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970*. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, 2/1. Brno 1995.

1968. Formulace obsažené v tomto dokumentu byly mnohem explicitnější, než dřívější způsob pojednání Národní fronty v dokumentech XIII. sjezdu KSČ. Národní frontu spolu s KSČ a státními orgány Akční program KSČ označil za instituci sehrávající jednu z klíčových politických rolí v socialistickém Československu.¹⁵ Jeho autoři přitom vycházeli z dobových sociologických analýz a nehovořili o monolitní beztrždní společnosti, nýbrž o skupinových zájmech jednotlivých společenských složek.¹⁶ KSČ podle tohoto výkladu nemohla reprezentovat zájmy všech obyvatel ČSSR. „Výrazem svazku sociálních vrstev“ a jejich politickým výrazem naopak měla být Národní fronta, její politické strany i společenské organizace. Podobně jako u poměru strana-stát formuloval Akční program KSČ základní pravidlo pro vazby uvnitř Národní fronty, které měly být založeny na partnerských vztazích, rovnoprávnosti a politické dohodě. Jednotlivé subjekty měly nyní vyvíjet vlastní iniciativu, současně však neměly ztratit ze zřetele společné cíle a jednotnou ideologii marxismu-leninismu.¹⁷

Nejdůležitější pasáží Akčního programu týkající se Národní fronty hovořila o tom, že tato instituce a všechny její orgány musí obdržet práva a odpovědnost potřebné k podílu na řízení státu a společnosti. Národní fronta, její činnost i způsob začlenění jednotlivých organizací měly být do budoucna revidovány do té míry, aby tato důležitá politická instituce mohla dostát plnění „kvalitativně nových úkolů“.¹⁸ Podobně jako v jiných případech se samozřejmě na různých politických úrovních v následujících týdnech hrálo o to, nakolik budou podobné změny důsledné a zda bude možné do Národní fronty přivzvat i nově utvářené spolky jako Klub angažovaných nestraníků, K231 či dokonce obnovenou sociální demokracii a další v budoucnu ustavené organizace.¹⁹ Jitka Vondrová například ukazuje, nakolik s širokou a hlavně též na nekomunistických subjektech založenou koalici počítal při prosazování svých reformních vizí Městský výbor KSČ v Praze.²⁰ František Kriegel zase na zasedání předsednictva ÚV KSČ 18. května předložil takovou koncepci Národní fronty, která by této instituci umožňovala formulovat a předkládat alternativní stanoviska ke stranickým usnesením. Ostatním stranám měla současně zaručit možnost existence stranických buněk v podnicích, což bylo do té doby nejen privilegium, ale též účinná vlivová páka KSČ.²¹

¹⁵ Akční program KSČ, in: Vondrová, Jitka – Moravec, Jan – Navrátil, Jaromír: Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967–květen 1968). Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 9/1. Praha 1999, s. 332.

¹⁶ Viz například: „Ve jménu jednoty a celospolečenského zájmu nelze ovšem přehlížet nebo zastírat různé potřeby a zájmy, které mají jednotliví lidé a sociální skupiny podle svého pracovního zařazení, kvalifikace, věku, pohlaví, národnosti příslušnosti atd.“ – Tamtéž, s. 324. Jednou z postav československé sociologie, která měla vliv na formulování oficiální reformní politiky, byl Pavel Machonin. Viz analýza československé společnosti Machonin, Pavel a kol.: Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace. Bratislava 1969. V Akčním programu KSČ výše citovaná a mnohé jiné formulace připomínaly závěry Machoninova týmu (ten ostatně vznikl jako součást oficiální reformy ještě v éře Antonína Novotného – podrobněji viz Búzik, Bohumil: Nerovnosti na cestě k rovnosti. In: Tižík, Miroslav – Kmeť, Norbert: Příliš lidská tvář socialismu? Reforma zdola a okolnosti reformního procesu v Československu roku 1968. Bratislava 2017, s. 586–645.).

¹⁷ Akční program KSČ, in: Vondrová, Jitka – Moravec, Jan – Navrátil, Jaromír: Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967–květen 1968). Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 9/1. Praha 1999, s. 328; 331.

¹⁸ Tamtéž, 331.

¹⁹ Celá problematika byla vázána na zákon o shromažďování a spolčování, od kterého si jedni slibovali legalizaci v rámci Národní fronty (občanské kluby) a druzí (oficiální reformisté) jasně vymezení a svým způsobem uzavření NF. Snahu o vytvoření regulativního právního nástroje představovala též příprava zákona o Národní frontě, který Národní shromáždění v červnu 1968 odmítlo a který byl schválen až v pookupační atmosféře 13. září – viz Cigánek, František – Felcman, Ondřej: Národní shromáždění. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 3/3. Praha 2009, s. 112–114.

²⁰ Vondrová, J.: Reforma? Revoluce? pražské jaro 1968 a Praha, s. 154, 157–158, 175, 178. Principy vnitřního fungování, členství, jeho zániku atp. měl ošetřit připravovaný statut NF, který byl ohlášen 15. června.

²¹ Tamtéž, s. 154; ve zkrácené podobě publikováno Pecka, J. – Belda, J. – Hoppe, J.: Občanská společnost (1967–1970), s. 43–49.

Umělecké svazy jakožto platformy radikálního demokratického v tomto ohledu zastávaly podobná stanoviska, a jak již bylo řečeno, usilovaly tehdy o spojení se všemi zastánci humanistického socialismu. K prosazování takové koncepce měl mimo jiné sloužit připravovaný deník *Lidové noviny* coby mluvčí nového levicového hnutí zahrnujícího komunisty, sociální demokraty i levicové křesťany.²² Svazy se současně nehodlaly omezovat pouze na vlastní vlivové kanály (především tištěná média) a své praktické fungování ve vrcholové politice braly velmi vážně (v tomto ohledu měly pozdější normalizační analýzy naprostou pravdu). Přibližně ve chvíli, kdy 6. května 1968 ustanovily organizační a politické centrum v podobě Koordinačního výboru tvůrčích svazů, který na základě všeobecného konsensu jednal a mluvil jménem všech svazů, začaly se zajímat o činnost v aktivizované Národní frontě. Byť formálně součástí Národní fronty v tuto chvíli nebyly, vycházely svazy z původního spojení s touto institucí. Současně vzaly vážně výzvy Františka Kriegela adresované organizacím Národní fronty apelující na odstranění formalistního fungování této organizace a na rozšíření Národní fronty o všechny organizace stojící na pozicích socialismu.²³

Jako první se v vedení Národní fronty obrátil Svaz československých novinářů 23. dubna 1968, bezprostředně po svém ustavení potom Koordinační výbor tvůrčích svazů 7. května.²⁴ Zatímco novináři v opětovném členství v NF spatřovali nápravu dosavadních krivd učiněných na tvůrčích pracovnících a novinářích i přiznání důležitosti novinářské organizace, koordinační výbor žádal Františka Kriegela o schůzku s delegacemi všech předsednictev tvůrčích svazů, na níž by došlo k projednání vzájemných vztahů Národní fronty a tvůrčích svazů. Zástupci svazů zároveň neměli nikterak minimalistické požadavky a v souladu s výše pojmenovanými trendy se do činnosti Národní fronty hodlali zapojit na nejvyšší úrovni: žádali členství ve vrcholových orgánech Národní fronty (v ústředním výboru a předsednictvu) a možnost podílu na přípravě voleb do Národního shromáždění (kandidátky příprava NF), včetně účasti v diskusích nad připravovanými právními normami.

O vaze tvůrčích svazů v tehdejší společnosti i jisté hektičnosti tehdejší politiky vypovídá skutečnost, že Kriegel předsednictva svazů přijal skutečně velmi rychle; sedmého května se svazy dožadovaly přijetí v první polovině května, tedy prakticky do týdne, a schůzka se uskutečnila 20. května.²⁵ Kriegel na schůzce iniciativu svazů uvítal, byť ho snaha a především razance svazů vstoupit na reálnou politickou scénu, patrně zaskočila. Zástupci svazů totiž uváděli, že jejich angažmá není motivováno pouze skupinovými zájmy, ale též obecně občanskými principy. Při další konkretizaci ovšem vyšlo najevo, že se svazům jedná jak o účast na diskusích ohledně voleb do národních výborů a Národního shromáždění, tak o možnost ovlivňovat vrcholové personální obsazení kulturního výboru Národního shromáždění i ministerstva kultury (zejména na tato přání odpovídal Kriegel poněkud vyhýbavě). Každopádně na schůzce bylo dojednáno, že jednotlivé tvůrčí svazy budou mít po jednom zástupci v ústředním výboru NF a Koordinační výbor tvůrčích svazů také jednoho v předsednictvu ÚV NF (měl jím být nestraník Miroslav Holub, básník kandidovaný za přípravný výbor Svazu vědeckých pracovníků).

Vzhledem k dynamické atmosféře jarních a letních měsíců roku 1968, ze dne na den se měnící situaci, zahraničním hrozbám, vzájemnému střetávání různých politických vlivů a tím pádem i nejednoznačnosti politického vývoje atd. skončila nicméně cesta tvůrčích

²² Podrobněji viz Mervart, J. *Kultura v karanténě*, s. 86–87.

²³ Viz Kriegelův projev bezprostředně po zvolení do čela ústředního výboru Národní fronty, stejně jako referát o pojetí práce NF přednesený na zasedání předsednictva ÚV KSČ 18. května – Pecka, J. – Belda, J. – Hoppe, J.: *Občanská společnost (1967–1970)*, s. 32, 48.

²⁴ Národní archiv, fond Ústřední výbor Národní fronty, kart. 590, Dopis předsednictva ÚV Svazu československých novinářů předsednictvu ÚV NF z 23. dubna 1968; Dopis Koordinačního výboru tvůrčích svazů předsedovi ÚV NF Františku Kriegelovi ze dne 7. května 1968.

²⁵ Tamtéž, Záznam z jednání předsednictev tvůrčích svazů – 20. května 1968.

svazů do Národní fronty na půli cesty. Nominálně i politicky v zásadě představovaly součást Národní fronty (finančně nadále spadaly pod ministerstvo kultury), vzhledem k neexistujícímu vnitřnímu statutu Národní fronty, který by reagoval na nové podoby této instituce, i vzhledem k absenci nového znění zákona o Národní frontě však bylo právní postavení svazů v rámci Národní fronty poměrně problematické. Nejmarkantnější se tento moment projevovat u koordinačního výboru, který sice do NF vysílal svého zástupce, oficiálně ale jejím členem nebyl.

Za nejednoznačnou je možné označit též praktickou činnost, respektive nečinnost, tvůrčích svazů v orgánech Národní fronty. O zasedání Ústředního výboru Národní fronty, na němž tento orgán přijal negativní stanovisko k článku *Dva tisíce slov* publikovanému 27. června 1968, se například svazy dozvěděly z denního tisku.²⁶ Na tuto skutečnosti si Koordinační výbor tvůrčích svazů jménem všech předsednictev stěžoval v dopise F. Kriegelovi z 3. července. Svazy v něm sice vyjadřovaly znepokojení, současně ale jejich zástupci konstatovaly, že se patrně jedná o nedorozumění, jež odstraní další vzájemná spolupráce. Obdobná situace se nicméně opakovala o devět dní později. V dopise z 12. července si tentokrát svazy stěžovaly na skutečnost, že nejsou zvány ke klíčovým jednáním vrcholových orgánů Národní fronty, že s nimi nejsou diskutovány připravované zákonné normy ani výběr kandidátů do České národní rady.²⁷ Dopis tentokrát s takovým stavem vyjadřoval silnou nevoli a žádal F. Kriegela o napravení tohoto stavu, který byl podle slov zástupců svazů v rozporu s původní dohodou z 20. května. Ať již za tím stála nepřekonaná nedůvěra způsobená manifestem *Dva tisíce slov*, aktuální politické problémy léta 1968, nebo kombinace obojího, ze strany Národní fronty vedené Františkem Kriegelem již k opětovnému jednání s uměleckými svazy, zdá se, nedošlo.

Jestliže si svazy v červenci 1968 stěžovaly, že jejich zapojení do činnosti a reálné politiky Národní fronty není ideální, po vojenské invazi se situace rozhodně nezlepšila. Obecně se dá říci, že pokud reformní politici roku 1968 respektovali představitele kulturní a intelektuální scény jako partnery, s nimiž pravidelně, byť nikoliv neproblematicky, komunikovali, po invazi k ničemu podobnému nedocházelo. Oficiální reformisté se naopak v rámci plnění tzv. moskevských protokolů zatáhli do ulity osvědčené kabinetní politiky, a jestliže se o kulturní inteligenci opírali ve sporu s Antonínem Novotným a jeho aparátem, proti sovětskému tlaku se podobného nástroje zdráhali použít. Docházelo tak postupně k definitivnímu odcizení stranických polických a intelektuálních elit reformního ražení.

Co se týče samotné Národní fronty, sled událostí byl velmi rychlý. Druhého září podal František Kriegel na nátlak sovětské strany, která v činnosti Národní fronty roku 1968 spat-

²⁶ Předseda Národní fronty se ostatně na jednání předsednictva ÚV KSČ k inkriminovanému dokumentu 27. června vyjádřil velmi odmítavě: „Dokument je velmi nebezpečný. Obsahuje výzvy k akci. Jsou nemorální [je třeba přijmout] ostré stanovisko v předsednictvu ÚV KSČ. [Je to] kontrarevoluční situace“ – viz Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen – srpen 1968). Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, sv. 9/2. Praha 2000, s. 158.

Zástupci svazů v dopise reagovali na odmítavé stanovisko Národní fronty k manifestu *Dva tisíce slov* z dne 28. června – jakkoliv jeho dikce nebyla ve srovnání s reakcemi na zasedání předsednictva ÚV KSČ až tak radikální, stanovisko považovalo výzvu za „neuváženou“ – viz Národní fronta: Vzájemná důvěra a vzájemné porozumění. In: Rudé právo, 29. června 1968, s. 1.

²⁷ Tamtéž, Dopis Koordinačního výboru tvůrčích svazů předsedovi ÚV NF Františku Kriegele z dne 3. července; Dopis Koordinačního výboru tvůrčích svazů předsedovi ÚV NF Františku Kriegele z dne 12. července 1968. Druhý spis stojí za exmilitarizovanými citaci: „Nedostali jsme k vyjádření návrh ústavního zákona o Národní frontě, který ústavněprávní výbor projednával až s nepochopitelným spěchem. Kandidáti do ČNR se připravovali bez nás, termín, do kdy jsme měli své podněty dát, byl téměř nereálný, k našim návrhům se stejně nepřihlíželo a na konečném znění seznamu jsme se vůbec nepodíleli. Předsednictvo Národní fronty se neschází, anebo nás řádný zástupce – dr. Miroslav Holub – do něho není zván. Ústřední výbor Národní fronty nezasedá, anebo bez delegátů jednotlivých svazů. Komise pro statut Národní fronty dosud nezahájila práci, anebo to opomněla sdělit zástupci koordinačního výboru“.

řovala jasné příznaky kontrarevoluce, rezignaci na funkci předsedy ÚV NF. Jeho následovník Evžen Erban počítal spíše s postupným usměrňováním Národní fronty, než s pokračováním Kriegelovy politiky „oživení“. O nedlouho později byl potom 13. září Národním shromážděním přijat zákon o Národní frontě. Ten vedle skutečnosti, že reagoval na usku- tečňovanou federalizaci republiky, vymezoval pro společenské organizace jasnou podmínku: pokud chce kdokoliv prosazovat politiku, jež je v souladu s Národní frontou, musí být její součástí (v článku jedna paragrafu 2 se pravilo: „Politické strany a organizace plnící jejich funkci mohou působit jen jako členové Národní fronty“).²⁸ Je sice fakt, že usměrňující tendence svým způsobem vymezovalo již reformní prohlášení organizací Národní fronty z 15. června 1968 („Národní fronta se tak neuzavírá žádné organizaci, která souhlasí s jejím programem a prokazuje to svou činností. [...] Politická činnost směřující proti zásadám a společnému programu NF nemůže mít u nás ani nadále legální možnosti působení“²⁹), neboť obecnost podobných formulací otevírala nemalé interpretační pole pro to, co je v rozporu s politikou Národní fronty a co nikoliv, prostor k jasnému nastavení pravidel a tedy i konsolidaci „neblahého stavu“ byl nicméně definitivně otevřen až po invazi. Jestliže totiž Národní fronta, nebo její příslušný orgán, rozhodly o tom, že daná organizace či politická strana není jejím členem, ministerstvo vnitřně automaticky vyhotovilo rozhodnutí vyslovující zákaz činnosti takového subjektu.³⁰

V souvislosti se změnami v Národní frontě bylo jasné, že se umělecké svazy nevyhnutelně v rámci Národní fronty dostávají na vedlejší kolej. Zákon ze 13. září 1968 současně dával tušit, že s výraznějšími spontánními aktivitami či rozšiřováním Národní fronty v nejbližší době nepočítají ani reformní politici; anabáze s občanskými kluby a obnovovanou sociální demokracií, jež o členství v NF na jaře 1968 usilovaly, stejně jako aktivizované nekomunistické strany, znamenaly v tomto ohledu jasné memento.³¹ Umělecké svazy však nehodlaly jen tak vyklidit pole a v rámci daných možností se snažily v Národní frontě uplatňovat svůj politický vliv. Je také důležité připomenout, že vedle aktivit v Národní frontě se svazy především soustředily na znovuobnovení kontaktů s představiteli oficiálního reformismu, svůj vliv nadále uplatňovaly prostřednictvím vlastních informačních kanálů nebo ad hoc na základě prohlášení a rezolucí reagujících na momentální situaci atd. Hájily, postupem času potom spíše bránily, také své zájmy a privilegia.

Opětovné členství v Národní frontě dosažené na jaře 1968 sice mělo v podmínkách politické normalizace (bez ohledu na to, zda Dubčekovy, nebo Husákovy) daleko k původním představám o rozvíjené iniciativě v rámci Národní fronty, přesto se jednalo o aktivity usilující o prosazování důsledné reformní politiky. Vůli svazů zůstat součástí Národní fronty ostatně Koordinační výbor tvůrčích svazů vyjádřil v září 1968, v říjnu jejich jménem uvažoval o možnosti zapojení regionálních poboček svazů do poboček Národní fronty stejně úrovně.³² Ještě v lednu 1969 a potom hluboko do roku 1969³³ považovaly svazy za jeden z pilířů politické činnosti platformu Národní fronty. Angažovaly se při vytváření české i federální Národní fronty, v pražské organizaci NF, jejímž předsedou byl historik Jan Křen,

²⁸ Zákon 128/1968 Sb., o Národní frontě ze dne 13. září 1968.

²⁹ Prohlášení hlavních politických organizací Národní fronty. In: Rudé právo, 16. června 1968, s. 2.

³⁰ Zákon 128/1968 Sb., o Národní frontě ze dne 13. září 1968.

³¹ Na aktivizaci občanské společnosti a nekomunistických politických stran v silně negativním smyslu upozorňovala již tzv. Kašparova zpráva vypracovaná pro předsednictvo ÚV KSČ ještě před invazí (datována 12. srpna) – viz Vondrová, J. – Navrátil, J.: Komunistická strana Československa. Konsolidace (květen–srpen 1968), s. 345–375.

³² NA, fond Svaz československých výtvarných umělců, kart. 67, Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů 4, 1968.

³³ NA, KSČ – ÚV, Kancelář tajemníka Jaroslava Kozla (07/31), sv. 2, arch. j. 30. Stručná informace o schůzce předsednictev tvůrčích svazů dne 9. dubna 1969; NA, KSČ – ÚV, Kancelář tajemníka Jaroslava Kozla (07/31), sv. 2, arch. j. 30. *Materiály ze společného zasedání ústředních výborů 22. května 1969.*

zapojovaly se do jednání o programu a statutu Národní fronty atd.³⁴ Brzy se však mělo ukázat, že členství v Národní frontě, jež mělo sloužit k rozvíjení reformní politiky, se obrací v nástroj normalizace.

V průběhu roku 1969, zejména v jeho druhé polovině, se současně začal vyjevovat jiný důležitý aspekt, který s členstvím svazů v Národní frontě bezprostředně souvisel: ve srovnání s poměrně rychlou „konsolidací“ Národní fronty coby instituce (1. října 1969 například Národní fronta odvolala své reformní prohlášení z 15. června 1968) a postupným usměrňováním jejích organizací a politických stran vykazovaly svazy nebyvalou odolnost. Ve stejné době zároveň svazy postupně rezignovaly na aktivní prosazování pozitivně vytyčených cílů a ve změněných politických podmínkách Husákovy normalizace se začaly orientovat na obranu dosaženého *statu quo*.

Stranické i státní orgány situaci v tvůrčích svazech pravidelně monitorovaly a od poloviny roku 1969 vyvíjely opatření a strategie pro jejich normalizaci. Scénáře pro tento postup nebyly předem dané³⁵ a používané prostředky se odvíjely od celé řady proměnných (momentální politická situace, postup normalizace v jiných společenských sférách, vnitřní pohyb uvnitř svazů atp.), přičemž politické a ekonomické páky měly přednost před administrativními a silovými zásahy. Nechci na tomto místě podrobně rozepisovat tento příběh přesahující v mnoha případech do roku 1970,³⁶ chci se však zmínit o roli, jakou v tomto procesu hrála Národní fronta, která sloužila jako spolehlivý nástroj používaný k obnovení státní kontroly a k uplatnění leninského principu vedoucí úlohy strany. Z Národní fronty se jednoduše v druhé polovině roku 1969 stal aktivní nástroj normalizace, který v kombinaci s ekonomickým tlakem ministerstva kultury a dalšími politickými opatřeními vrcholových stranických orgánů nakonec slavil konsolidační úspěch.

Veškeré zprávy produkované ústředím Národní fronty, ale i stranickými či ministerskými orgány, v této době situaci v tvůrčích svazech shodně označovaly „za značně složitou“ a „téměř nepřipustnou“.³⁷ Nechtěli-li normalizátoři riskovat výraznější komplikace nebo případné neúspěchy projevené v dlouhodobém horizontu, museli přikročit k výraznějším zákrokům vůči tvůrčím svazům. Na jaře 1969 jeden z nich posvětila právě Národní fronta. Na přelomu května a června 1969 došlo ke zrušení Koordinačního výboru tvůrčích svazů. Zatímco roku 1968 usiloval koordinační výbor o plnohodnotné začlenění do Národní fronty, v březnu 1969 důraz na členství v této instituci nahradil přáním, že se „nechce integrovat do existujícího institucionálního systému“ a zůstane loajální a státotvornou opozicí, která bude založena na „tvůrčí spolupráci“ s politickými špičkami.³⁸ Právě tato vůle se stala koordinačnímu výboru, respektive svazové politice vyjádřené v jeho činnosti, osudná. Předsednictvo ÚV Národní fronty nejprve na svém zasedání 28. května 1969 prohlásilo, že s tímto umělým mezičlánkem mezi Národní frontou a svazy přerušuje veškeré kontakty,³⁹ následně ho Gustáv Husák na květnovém zasedání ÚV KSČ označil za nelegální opoziční platfor-

³⁴ NA, Svaz československých výtvarných umělců, kart. 67, Bulletin Koordinačního výboru tvůrčích svazů 1, 1969.

³⁵ Co se týče Národní fronty, ministerstvo kultury například na podzim 1969 navrhovalo definitivní převedení tvůrčích svazů pod Národní frontu, aby došlo k odstranění rozdvojené odpovědnosti na politickou-NF a ekonomickou-ministerstvo), viz NA, fond Ministerstvo školství a kultury, sign. 21, kart. 71.

³⁶ Podrobná analýza tohoto procesu viz Mervart, J.: Kultura v karanténě, s. 44–73.

³⁷ Informace o situaci v Národní frontě ČSR a některých společenských organizací po květnovém plénu ÚV KSČ, in: Pecka, J. – Belda, J. – Hoppe, J.: Občanská společnost (1967–1970), s. 89.

³⁸ NA, KSČ – ÚV, Kancelář tajemníka Jaroslava Kozla (07/31), sv. 2, arch. j. 30, Stanovisko Koordinačního výboru tvůrčích svazů k současné situaci ze dne 26. března 1969.

³⁹ Stanovisko ke Koordinačnímu výboru tvůrčích svazů. In: Rudé právo, 29. května 1969, s. 1.

mu.⁴⁰ Již 3. června 1969 potom bylo na návrh oddělení školství, vědy a kultury ÚV KSČ přikročeno k pozastavení činnosti této organizace. Jednotlivé tvůrčí svazy tak byly od této chvíle vystaveny přímému tlaku ministerstva a stranických orgánů. Na úrovni Národní fronty sice svazy proti zrušení koordinačního výboru protestovaly, to ale na výsledku nic neměnilo a vzhledem k postavení svazů v NF ani měnit nemohlo.⁴¹

V případě zrušení Koordinačního výboru tvůrčích svazů šlo samozřejmě o jeho dosa- vadní činnost a podstatu jednotlivých prohlášení, jež jménem všech tvůrčích svazů vydával v duchu reformní (radikálně demokratické) politiky. Současně se ale také jednalo o ohlášení nového normalizačního principu. Odpovědné stranické a státní orgány velmi dobře rozpo- znaly, že koordinační výbor nepředstavuje pouze jednotné stanovisko, ale také jednotný od- por vůči konsolidačním tlakům. Úkol číslo jedna tak představovalo narušení této jednoty, tzv. falešné solidarity svazů, jež spočívalo v prosazení arbitrárních jednání s jednotlivými svazy. Jeden z dokumentů Národní fronty vyjádřil tento princip sice lakonicky, zato však nanejvýš výstižně: „koordinační výbor není pro NF partnerem, orgány NF budou pracovat s jednotlivými svazy přímo“.⁴² Jak známo, osobní přístup v obdobných situacích slaví úspě- chy dříve nebo později, zaručeně ovšem vždy; tvůrčí svazy v tomto ohledu nepředstavovaly žádnou výjimku.

Na podzim 1969 konsolidační tlak zesílil. Ve snaze získat masivnější podporu ze strany umělců podporujících normalizační politiku uspořádalo ministerstvo kultury tzv. kampaň za jednotu umělců (v tuto chvíli ještě poměrně neúspěšnou). Ve spojitosti s tím vyvinuli komunisté v Národní frontě vlastní iniciativu a na základě negativního stanoviska k umělec- kým a tvůrčím svazům vyslovili na konci listopadu názor, že „veškerá námaha“ dosavadních jednání se svazovými vedeními „je marná“ a že je nutné přikročit k definitivní „izolaci pra- vicových sil“. Negativní tendence popisovali zejména v případě Svazu filmových a televiz- ních umělců, Svazu českých spisovatelů a Svazu divadelních a rozhlasových umělců, v do- pise nicméně komunisté z ÚV NF žádali byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích o souhlas se zrušením členství v Národní frontě Svazu filmových a televizních umělců. Pro ostatní svazy mělo být toto opatření politickou výstrahou, jež měla být dále podpo- řena prohlášením předsednictva ÚV NF ČSR k situaci ve svazech.⁴³

K obojímu došlo 7. ledna 1970⁴⁴ a FITES byl na základě jednání předsednictva ÚV NF z Národní fronty vyloučen. Svaz se tak ocitl v naprostém vakuu a v souladu se zákonem z 13. září 1968 mu o deset dní později Ministerstvo vnitra ČSR odmítlo schválit předložené stanovy. Navzdory skutečnosti, že se jednalo o svaz, který ještě nedávno předsedal Koordi- načnímu výboru tvůrčích svazů, nepodnikly ostatní svazy na podporu FITES prakticky nic. Vše se odehrálo na úrovni formálních protestů, nikoliv na bázi jednotného odporu. Princip obětího beránka zároveň zafungoval dokonale. Ostatní svazy nebylo do budoucna nutné rušit, ve všech naopak postupně docházelo k sebenormalizaci založené na odvolání původ- ně reformních prohlášení, radikální personální obměně předsednictev a ústředních výborů a na souhlasném přitakání současné československé politice a činnosti znormalizované Ná- rodní fronty. Do té doby se svazy se nacházely v permanentním tlaku možného vyloučení z Národní fronty, po němž by nevyhnutelně následovala likvidace ministerstvem vnitra. Sil-

⁴⁰ Vondrová, J. – Navrátil, J. (ed.): Komunistická strana Československa, dokument č. 336 Záznam úvodního vystoupení Gustáva Husáka na zasedání ÚV KSČ, s. 427–428.

⁴¹ Jednalo se především o vystoupení místopředsedy Svazu českých spisovatelů Jiřího Brabce na druhém zasedá- ní ÚV Národní fronty 11. června – viz Předběžná informace o druhém zasedání ÚV Národní fronty ČSR, in: Pecka, J. – Belda, J. – Hoppe, J.: Občanská společnost (1967–1970), s. 81.

⁴² Zpráva o činnosti a dalších úkolech Národní fronty (září 1969), tamtéž, s. 105.

⁴³ Návrh komunistů v ÚV NF ČSR na postup při řešení politické situace ve vedení tvůrčích svazů, in: Pecka, J. – Bel- da, J. – Hoppe, J.: Občanská společnost (1967–1970), s. 115–117.

⁴⁴ Viz Energické opatření České Národní fronty. In: Rudé právo, 8. ledna 1970, s. 1–2.

ný ekonomický tlak zároveň vyvíjelo ministerstvo kultury a celý proces nadto vehementně podporovaly stranické orgány. I ty nejodolnější svazy, včetně Svazu českých spisovatelů, tak nakonec tlaku podobného kolotoče neodolaly a přistoupily na stávající podmínky. Průběh byl u každého svazu jiný, výsledek často končil v ustavení přípravného výboru svazu, který „už pracoval v souladu s požadavky Národní fronty“.⁴⁵

Závěr

Když po hlavní zakladatelské události obnovovaného pořádku v podobě XIV. sjezdu KSČ docházelo roku 1972 k ustavujícím sjezdům federálních i národních „obrozených“ tvůrčích svazů (tedy těch, kterým po souhlasu Národní fronty schválilo ministerstvo vnitra stanovy), nebylo žádnému z nich členství v Národní frontě obnoveno. Společná cesta Národní fronty a tvůrčích svazů skončila. Všechny svazy v éře normalizace (i národní i federální) spadaly pouze pod gesci příslušného ministerstva kultury. Symbolicky může vyznívat skutečnost, že stejně jako zanikla vazba na Národní frontu, nebyla již nikdy v éře státního socialismu obnovena společenská prestiž, které se tvůrčí svazy jako instituce těšily v druhé polovině a na konci šedesátých let. Na tomto místě je přitom třeba odlišit kulturu, její každodenní praxi, umělecké výstupy a politický vliv od její institucionalizované formy. Zatímco kulturní svazy se výrazněji společenské prestiži v rámci státního socialismu těšily prakticky pouze v poststalinské éře let 1956–1969, kultura jako taková sehrávala v českém politickém životě důležitou roli nepřetržitě od poloviny 19. století do počátku 90. let století dvacátého. To platí i pro 80. léta, kdy svazy navzdory vnitřním generačním proměnám zůstávaly loajální k oficiální stranické a státní politice a celá řada veřejných kritických požadavků byla artikulována prostřednictvím kinematografie či divadelní scény. Občanské fórum se například mimo jiné formovalo v kulturním prostředí, avšak mimo rámec tvůrčích svazů. Stejný vzorec lze použít i na Národní frontu, která se, stejně jako pojednávané kulturní instituce, k výraznějšímu slovu v éře pozdního socialismu již nedostala. Dílem díky její opětovné marginalizaci v rámci politického systému „reálného socialismu“ a dílem díky změněné situaci na konci 80. let, kdy na reformu systému – na rozdíl od let šedesátých – již prakticky nikdo nesázel.

Srovnání vývoje tvůrčích svazů a Národní fronty nicméně nevykazuje pouze shodné rysy. Zdánlivě stejný vývoj směrem k emancipaci na konci šedesátých let odkazuje také na dvojí dynamiku vzájemného poměru mezi institucionálním a společenským pohybem. Zatímco se svazy, coby instituce kultury, stávaly sebevědomými politickými aktéry díky reformní (radikálně demokratické) aktivizaci vlastních členů, u Národní fronty o něčem podobném nemůžeme hovořit. Její emancipace totiž nezačala zevnitř, ale díky reformním iniciativám shora. Při bližším pohledu je tak možné na jednom obraze (institucionální emancipace) vidět dvě rozdílné položené roviny: svazy coby kulturní instituce se na konci 60. let překrývaly s kulturním děním do té míry, že podobně jako dobové umění veřejně artikulovaly politická témata; politická instituce, Národní fronta, vedle toho čekala na povolení, aby mohla do politiky vůbec politicky vstupovat. Stejný princip se opakoval za rané normalizace, kdy svazy navzdory politickému i ekonomickému tlaku pokračovaly v reformních aktivitách, přičemž se Národní fronta prakticky přes noc zkonsolidovala sama.

Zatímco na jedné straně můžeme mluvit o kontinuitách mezi šedesátými lety a následnou normalizací (například důraz na technokratický přístup ke společnosti či důraz na silnou roli státu), proměna role Národní fronty ve vztahu k tvůrčím svazům na straně druhé ukazuje na dynamickou politickou proměnu přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Roku 1968 Národní fronta představovala pro svazy prostředek k uplatnění politických ambicí

⁴⁵ NA, KSČ – ÚV, Kancelář tajemníka Oldřicha Švestky, arch. j. 147, kart. 15, aj. 147. Zpráva o situaci v uměleckých svazech (březen 1970).

v rámci vrcholové reformní politiky. Jakkoliv letní měsíce pražského jara ukázaly, že tato představa zůstala do jisté míry nenaplněna, změna role Národní fronty byla o rok později více než zásadní. Radikálně demokraticky naladěným tvůrčím svazům můžeme vyčítat mnohé, naivitu, nedůslednost kolektivního odporu, který se rozpadl ve chvíli prvního silnějšího náporu atd., těžko je ovšem můžeme vinit z politické neprozíravosti za to, že ve chvíli, kdy do Národní fronty na jaře roku 1968 vstupovaly, neviděly, že se prakticky ocitají v pasti, z níž v rámci obnovovaného pořádku nebude úniku.

Künstlervverbände und die Nationalfront: von politischer Emanzipation zur effektiven Normalisierung

Die Studie will keine ausführliche Darstellung der gegenseitigen Beziehung zwischen den Künstlervverbänden und der Nationalfront auf der Zeitachse des staatlichen Sozialismus vorlegen. Sie zeigt eher die Verwandlungen in den Beziehungen, beziehungsweise die radikale Wende in der gegenseitigen Wahrnehmung Ende der 1960er und Anfang der 1970er Jahre auf. Im ersten Teil konzentriert sie sich auf die politische Entwicklung und die gesellschaftliche Rolle der Künstlervverbände in der poststalinistischen Gesellschaft. Im zweiten Teil wird die reformkommunistische Auffassung der Nationalfront beschrieben, ebenso wie die Konsolidierungsfunktion dieser Institution nach dem August 1968. Die Nationalfront stellte im Jahr 1968 ein bedeutendes Symbol der Reformmaßnahmen im politischen und gesellschaftlichen Leben dar, durch die die Verbände einen direkten Einfluss auf die Politik nehmen wollten. Dagegen in der Normalisierungsära handelte es sich um eines der effizientesten Instrumente der Konsolidierung. Die Nationalfront kann hinsichtlich ihres Verhältnisses zu den Künstlervverbänden als ein Instrument der politischen Emanzipation einerseits und als ein höchst wirkungsvolles Mittel der sogenannten Konsolidierung andererseits betrachtet werden.

Artists Unions and the National Front. From the political emancipation to efficient normalisation

The paper does not dwell on the detailed mapping of the mutual relation between the Creative and Artistic Unions and the National Front in the time period of the Czechoslovak state socialism, it is rather devoted to an analysis of the change in the relation, i. e. radical polarity reversal in the mutual perception at the end of the 1960s and the beginning of the 1970s. The first part of study is focused on the political development and the social role of the creative unions in the post-Stalinist society. The following part of this paper reveals the reform conception of the National Front as well as its consolidation function after August 1968. While the National Front represented an important symbol of reforms in the political and social life in 1968 and played a role of the intermediary for the unions to gain a direct political influence, in the era of the early normalisation, it became one of the most powerful instruments of so called consolidation. The National Front can, therefore, be regarded, in a short time period, both as means of political emancipation and as an extraordinarily efficient instrument of political consolidation in relation to the creative unions.